

DE NEDERLANDSE PREMIERS

GERRY VAN DER LIST

De Nederlandse premiers

HUN LEVEN EN LOOPBAAN

Eerste druk: oktober 2010

Tweede druk: januari 2011

Tweede geheel herziene, uitgebreide en geactualiseerde editie, eerste druk: augustus 2023

© Uitgeverij EW 2023

Redactie: José Bernard, Arnoud Bijl, Arnout Maat

Omslag: Peter ter Mors

Boekverzorging: jooZt Mattheij

Foto Omslag: Lex van Lieshout/ANP

Foto Auteur: Guido Benschop

Druk en bindwerk: Wilco, Amersfoort

Uitgeverij EW, Postbus 11, 1110 AA Diemen

Bestellen: www.tijdschriftnu.nl/ew

ISBN: 978 94 634 8111 3

NUR: 686

INHOUD

Voorwoord XI

Gerrit Schimmelpenninck	1
Jacob de Kempnaer	5
Johan Rudolf Thorbecke	9
Floris van Hall	17
Justinus van der Bruggen	21
Jan Jacob Rochussen	25
Jacob van Zuylen van Nijevelt	29
Schelte van Heemstra	33
Isaïc Dignus Fransen van de Putte	37
Jules van Zuylen van Nijevelt	42
Pieter Philip van Bosse	47
Gerrit deVries	52
Jan Heemskerk	56
Jan Kappeyne van de Coppello	62
Theo van Lynden van Sandenburg	67
Æneas Mackay	72
Gijsbert van Tienhoven	77
Joan Röell	81
Nicolaas Pierson	85
Abraham Kuyper	90
Theo de Meester	95
Theo Heemskerk	100

Pieter Cort van der Linden 105
Charles Ruijs de Beerenbrouck 110
Hendrik Colijn 115
Dirk de Geer 120
Pieter Gerbrandy 125
Willem Schermerhorn 130
Louis Beel 135
Willem Drees 140
Jan de Quay 147
Victor Marijnen 152
Jo Cals 157
Jelle Zijlstra 162
Piet de Jong 167
Barend Biesheuvel 173
Joop den Uyl 178
Dries van Agt 185
Ruud Lubbers 191
Wim Kok 198
Jan Peter Balkenende 204
Mark Rutte 209

De 70 kabinetten vanaf 1848 en hun naamgevers 215
Literatuur 219
Illustratieverantwoording 225
Register 228
Over de auteur 241

VOORWOORD

Officieel kent Nederland pas sinds 1983 een premier. Toen werd bij de herziening van de Grondwet in artikel 45, lid 2 namelijk de volgende bepaling opgenomen: 'De minister-president is voorzitter van de ministerraad.' Dat was alles. Wat de man of vrouw die dit voorname ambt mag uitoefenen, kan en moet doen, geeft de Grondwet niet aan. Constitutioneel is en blijft de premier een schimmige figuur.

Uiteraard was er voor 1983 ook iemand die in de dagelijkse praktijk de ministerraad leiding gaf. De, tamelijk autoritaire, anti-revolutionaire voorman Abraham Kuyper was de eerste die zich echt als voorzitter opwierp. Daarom geldt zijn regeerperiode (1901-1905) wel als het begin van het premierschap.

Maar na de invoering van de Grondwet van 1848 werd de ministerraad meestal al voorgezeten door een politicus die de eerste onder zijns gelijken was, een duidelijk stempel op het gevoerde beleid drukte en gold als de naamgever van het kabinet. Daarom beginnen we in dit boek met het zo belangrijke jaar 1848, met Gerrit Schimmelpenninck. De graaf droomde ervan een krachtige premier te worden naar Britse snit, een *Prime Minister* met veel bevoegdheden en de mogelijkheid om ministers naar eigen inzicht te benoemen en te ontslaan. Tot zijn frustratie moest hij echter leren leven met de beperking van zijn macht door vernieuwingsgezinde Kamerleden en een reactionaire Koning.

De korte biografieën in dit boek zijn eerder gepubliceerd. Die

van de premiers tot en met de Tweede Wereldoorlog op de website van *Elsevier*, die van na de oorlog in de *Speciale Editie Premier* die *Elsevier* in 2005 publiceerde (wat verklaart dat de eerste 27 verhalen qua opzet enigszins verschillen van de laatste 15).

De artikelen werden gebundeld in 2010. Voor de gelegenheid zijn ze nu geactualiseerd, mede op grond van de stroom van boeiende politieke biografieën die het afgelopen decennium zijn verschenen. De bedoeling was aanvankelijk te wachten totdat een 43ste premier aantrad, maar Mark Rutte bleef zo lang in het Torentje zitten dat het geduld begon op te raken.

De portretten zijn geen wetenschappelijke verhandelingen, gebaseerd op grondig archiefonderzoek en voorzien van reeksen voetnoten. Het zijn journalistieke vertellingen, waarbij de onvermijdelijke oppervlakkigheid en bondigheid hopelijk worden gecompenseerd door toegankelijkheid en leesbaarheid. De biografieën behoren vanzelfsprekend inzicht te verschaffen in het leven en de persoonlijkheid van de premiers. In de grootsheid van de nurkse professor Johan Rudolf Thorbecke bijvoorbeeld, in de excentriciteiten van Jan Kappeyne van de Coppello (de enige alleenstaande premier voor Mark Rutte), in het jolige christendom van Theodoor Heemskerck, in de tragiek van Dirk de Geer (de enige minister-president die vanwege zijn (gebrek aan) beleid werd veroordeeld door de rechter), in de onverzettelijkheid van Pieter Gerbrandy, in de bewonderenswaardige degelijkheid van Willem Drees, in de onnavolgbaarheid van de reactionaire roomse kwajongen Dries van Agt.

De premierportretten geven tegelijkertijd een beeld van de ontwikkeling van de parlementaire geschiedenis. Duidelijk wordt bijvoorbeeld hoe dominant de liberalen in de negentiende eeuw waren en hoe ze in de loop van die eeuw veranderden. Zo was de laatste liberale premier voor Rutte, Pieter Cort van der Linden, een halve sociaal-democraat, onder wie de overheid ingrijpende maatregelen nam om de sociale rechtvaardigheid te bevorderen. Zijn houding verschilde sterk van het laissez faire-denken van voorgaande generaties liberalen.

Wat wordt verder duidelijk? Dat de Koning(in) geregeld per-

soonlijke favorieten naar voren schoof. Dat de politieke partijen, na de oprichting van de Anti-Revolutionaire Partij in 1879, geleidelijk een steeds grotere rol zijn gaan spelen. Dat protestanten aanvankelijk vaak tegenover katholieken stonden en dat er veel wantrouwen bestond jegens een premier van katholieken huize. Dat de sociaal-democraten na de oorlog hun emancipatieproces hebben voltooid met premiers die zo sterk van elkaar verschilden dat het moeilijk voorstelbaar is dat ze tot dezelfde partij behoorden. Dat de premiers tot nu toe altijd mannen waren en vooral uit Noord- en Zuid-Holland kwamen. Dat de taken van de overheid, en dus de verantwoordelijkheden van de premier, enorm zijn uitgebreid.

Het terugkijken op de parlementaire geschiedenis leidt soms tot een relativering van hedendaagse zorgen. Zo is er vandaag de dag veel gekreun en gesteun over de instabiliteit van regeringen en lijkt het zeer moeilijk een kabinet te vormen. Maar in de negentiende eeuw hingen kabinetten vaak als los zand aan elkaar. Door het ontbreken van politieke partijen en Regeerakkoorden was een regering vaak slechts een verzameling van individualisten, op zijn best gebonden door een zekere intellectuele verwantschap. Voor de premier was het dan een zeer lastig karwei de prima donna's met diverse denkbeelden tot een redelijk functionerend team om te smeden.

Of een politicus zal slagen op de politieke Olympus, blijkt op grond van de portretten in deze bundel moeilijk te voorspellen. Van de onervaren buitenstaander Jan de Quay, die met zichtbare weerzin politiek bedreef, werd weinig verwacht, maar deze premier tegen wil en dank hield het vier jaar vol. De ambitieuze en krachtig ogende Barend Biesheuvel ging daarentegen snel roemloos ten onder.

Veel ambitie en ideologische gedrevenheid lijken sowieso eerder een nadeel dan een voordeel. 'Mensen met visie doen vaak meer kwaad dan goed,' zei de vroegere Britse premier John Major. En Mark Rutte sprak in 2013 in de HJ Schoo-lezing over visie als 'de olifant die het uitzicht belemmert'. Dat is wellicht wat overdreven. Toch vereist zeker het bedrijven van politiek in een op

consensus gericht land als Nederland met zijn ingewikkelde coalitieregeringen andere vaardigheden dan het aanreiken van vergezichten. De diplomatieke, zakelijk ingestelde econoom Nicolaas Pierson bereikte oneindig veel meer dan de visionaire Abraham Kuyper die hem als premier opvolgde. De waarschuwing van de Franse diplomaat Charles Maurice de Talleyrand lijkt hier op haar plaats: *‘surtout pas trop de zèle’* – vooral niet te veel ijver en harts-tocht alstublieft.

De meest laconieke premier was Piet de Jong. ‘Waren politici maar wat luier,’ merkte de katholieke kapitein-ter-zee op, ‘dan zou het een stuk beter gaan.’ Het paradoxale is dat de behoudende premier door zijn pragmatische opstelling aan het eind van de roerige jaren zestig van de afgelopen eeuw de progressieve krachten in de samenleving vrij veel ruimte gaf en uiteindelijk een tamelijk links beleid voerde.

Aan de beoordeling van de daden van De Jong valt trouwens te merken dat onze kijk op staatslieden flink aan modes onderhevig is. Van de KVP’er hoor je nu vaak beweren dat hij het best aardig deed, terwijl de prestaties van de ooit zo bewierookte Joop den Uyl steeds negatiever worden belicht. En dat is wat bestudering van het doen en laten van onze 42 premiers mede de moeite waard maakt: ze waren, zijn en blijven het onderwerp van boeiende politieke discussies.

Gerry van der List
Amsterdam, juli 2023

GERRIT SCHIMMELPENNINCK (1794-1863)

Ondemocratische graaf

In 1848 werd de basis van onze parlementaire democratie gelegd. Motor achter de ingrijpende politieke vernieuwing was een liberale beweging, die zo rond 1840 van de grond kwam. Het ging om een groep publicisten en politici die een samenhangend programma van politieke en economische liberalisering voorstonden. Zij kritiseerden de standenmaatschappij en de privileges van de aristocratie, bepleitten persvrijheid en voerden actie voor vrijhandel. De macht van de vorst wilden zij beperken door de burgerij meer invloed te geven.

Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872) zou zich ontwikkelen tot de onbetwiste leider van de liberale oppositie. De oorspronkelijk nogal conservatief ingestelde hoogleraar raakte in de loop van de jaren dertig van de negentiende eeuw overtuigd van de noodzaak van constitutionele hervormingen. Na toegetreden te zijn tot de Tweede Kamer, diende hij samen met acht gelijkgezinde Kamerleden, de Negenmannen, een voorstel in voor een diepgaande wijziging van de Grondwet. Het voorstel zou een aanzet blijken tot het ontwerp voor een grondwetsherziening dat in 1848 werd aanvaard.

Verworvenheden als rechtstreekse verkiezingen, ontbindingsmogelijkheid van de beide Kamers der Staten-Generaal en volledige ministeriële verantwoordelijkheid behoren sindsdien tot het fundament van het Nederlandse staatsrecht.

Het had voor de hand gelegen als de invloedrijke en alom ge-

respecteerde, hoewel niet bijster geliefde, Thorbecke zelf in de regering had plaatsgenomen om de politieke vernieuwingen in goede banen te leiden. Maar het liep anders. Koning Willem II toonde zich bewust van het belang van hervormingen. De vorst was erg geschrokken van de politieke en sociale opwinding in naburige landen als Frankrijk en Duitsland. 1848 was het jaar van de revolutie(tje)s, die Willem II zo veel angst inboezemden dat hij naar eigen zeggen in één nacht van conservatief liberaal werd.

Maar van harte ging het allesbehalve. Het was niet liefde voor de democratie, maar angst voor opstand die Willem II dreef. Daarom deed hij een beroep op een typische vertegenwoordiger van de 'oude politiek' om de ellende te beperken. Hij riep de gezant uit Londen terug naar Den Haag om tegenwicht te bieden tegen de dadendrang van Thorbecke, op wie de Koning het niet zo had begrepen.

Deze Gerrit graaf Schimmelpenninck (1794-1863) kwam uit een vooraanstaand, patriottisch geslacht. Zijn vader, Rutger Jan Schimmelpenninck, zou het, na een carrière als advocaat en ambassadeur, schoppen tot hoogste man in de Bataafse Republiek. Als raadpensionaris functioneerde hij als een soort stroman van Napoleon. Voor zijn trouwe dienst werd hij zelfs beloond met een plek in de Franse senaat en de titel *comte de l'Empire*, graaf van het Keizerrijk. Wat overigens voor de oude Schimmelpenninck geen beletsel vormde om in 1815, toen Nederland na de nederlaag van Napoleon een onafhankelijke monarchie was geworden, plaats te nemen in de Nederlandse Eerste Kamer.

Zoon Gerrit ontplooidde zich aanvankelijk vooral als zakenman. Hij was onder meer directeur van de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Maar net als zijn vader koos hij voor een loopbaan in de diplomatieke dienst, een loopbaan die hem naar Londen zou voeren. Als Nederlands gezant had hij daar volop gelegenheid om het Engelse politieke stelsel te observeren en bestuderen.

Dit deed hij met genoegen en bewondering. Vooral gecharmeerd was Schimmelpenninck van de bevoegdheden van de *Prime Minister*, een krachtige figuur die ministers naar eigen inzicht kon benoemen en ontslaan. Dat leek hem wel iets voor Ne-

Gerrit Schimmelpenninck: eerste die de ministerraad voorziet

derland. Zeker als hij zelf die functie mocht gaan bekleden.

Willem II was het met deze analyse eens. Hij zag in de Oranjegezinde graaf ook een veel betrouwbaarder bondgenoot dan de eigenzinnige Thorbecke en gaf hem de opdracht de politieke leiding van het land op zich te nemen. In maart 1848 begon Schimmelpenninck als minister van Financiën, als minister van Buitenlandse Zaken én als voorzitter van de ministerraad. Het werd geen succes. Sterker nog: het werd een grote mislukking.

Probleem was namelijk dat de premier van de vorst niet de mogelijkheid kreeg de leden van het kabinet aan te wijzen. Hij kreeg te maken met ministers die, tot zijn schrik en ergernis, vrij veel sympathie koesterden voor de opvattingen van Thorbecke. Zo had Schimmelpenninck graag, naar Brits model, een onont-

bindbaar Hogerhuis gecreëerd met leden die door de Koning werden aangewezen. Maar de meerderheid in de ministerraad zag niets in dit weinig democratische plan en schoot het genadeloos af.

Eén medestander had Schimmelpenninck slechts. Dat was de minister van Oorlog, de reactionaire Charles baron Nepveu, die nog had deelgenomen aan de Russische veldtocht van Napoleon en als kapitein-adjutant had meegevochten in de Slag bij Waterloo. Maar diens steun was onvoldoende, zeker omdat de Koning de premier ook niet echt te hulp schoot. Ontgoocheld gooide Schimmelpenninck al snel de handdoek in de ring. Op 14 mei 1848 bood hij zijn ontslag aan. Hij had het nog geen twee maanden volgehouden.

4

De rest van zijn leven zou Schimmelpenninck in betrekkelijke anonimiteit doorbrengen. Hij verdedigde als diplomaat opnieuw de belangen van Nederland in Londen en zat nog enige tijd in de Kamer, waar hij uiting gaf aan zijn ergernis over de woorden en daden van Thorbecke.

Zijn politieke tegenpool zou aanzienlijk meer succes boeken in de politieke arena, nadat hij als hoogleraar nog eerst het optreden van de eerste premier van Nederland had gefileerd. Schimmelpenninck, betoogde professor Thorbecke in zijn *Bijdrage tot de herziening der Grondwet*, had gefaald omdat hij eigenmachtig had geopereerd en de andere ministers veel te weinig had geconsulteerd. Dat was geen onjuiste analyse.